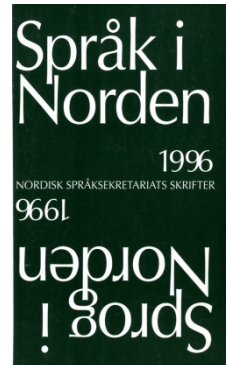

Sprog i Norden

Titel: Litteraturen vore inte så skön utan förlagens redaktörer
Forfatter: Thomas von Vegesack
Kilde: Sprog i Norden, 1996, s. 37-43
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Litteraturen vore inte så schön utan förlagens redaktörer

Av Thomas von Vegesack

När en författare skriver brev till sin förläggare handlar det för det mesta om pengar eller uteblivna annonser. Sällan eller aldrig innehåller breven några frågor om texten eller ännu mindre om språket. En förläggare kan däremot mycket väl tänkas ha synpunkter på texten. Ofta vill han ha den förkortad; ibland finner han någon formulering alltför utmanande och det händer att han vill ha en annan titel på boken. Men något mera närgånget intresse för den litterära utformningen finner man sällan hos någon av parterna.

En läsare av dessa författarbrev får lätt ett intryck av att förläggaren just inte är något annat än en passiv mellanhand på bokens väg från skrivmaskin eller PC till tryckeri och marknad. Men beskrivningen är mera att se som en del av ett självförsvar än som en seriös beskrivning av en arbetsfördelning.

Det påstående som uttrycks i rubriken till detta föredrag skulle säkert irritera många skönlitterära författare om de fick syn på det. Skönheten – om den nu överhuvudtaget är en litterär kategori – är författarens angelägenhet inte förläggarens. Den är författarens noga bevakade egendom.

Jag kommer ihåg när jag en gång berättade för Birgitta Trotzig om den språkgranskning som förlagsredaktörerna på Norstedts utför. Birgitta Trotzig blev mycket chockerad och utbrast att hon aldrig skulle finna sig i att en redaktör petade i hennes manuskript. Om så skedde skulle hon ta sitt manus och omedelbart lämna förlaget. Det finns ingen anledning att tro att hon inte menade allvar.

De manuskript som ett förlag mottar utgör i själva verket en skala från den hermetiskt slutna texten till en informerande textmassa utan några litterära anspråk. Mellan poesi och handbok finns stora skillnader och en förläggares insats varierar

stort mellan de olika kategorierna. Men om jag fattat saken rätt är det inte så mycket om förläggarens medverkan i den litterära tillkomstprocessen ni vill höra som om hans ansvarstagande för språket och därmed hans funktion som kontrollstation i försvaret av det svenska skrivspråkets renhet och skönhet.

Låt mig börja med en liten historisk tillbakablick. Under bokbranschens tidigare skeden fanns inga förläggare. Författarens motpart var boktryckaren och denne var i början ingenting annat än en statlig tjänsteman. För att kontrollera de manuskript som lämnades till tryckerierna tillsatte Kunglig Majestät vid mitten av 1600-talet en «*inspector typographie*» vars uppgift var att kontrollera inte bara innehållet utan också den språkliga behandlingen. Denna typografiske inspektor kom några år senare att ersättas av en «*ensor librorum*» men ansvaret för den språkliga dräkten gick i arv till den nya myndigheten. Så kom bokcensurerna i vårt land att från början bli lärda män som såg sin uppgift lika mycket som en plikt att bevara språkets skönhet som att slå vakt om texternas politiska korrekthet.

I december 1766 avskaffades förhandscensuren i vårt land. Sverige var det första land i världen som fick en grundlags-skyddad tryckfrihet. Den skulle visserligen efter bara några år inskränkas för att helt försvinna kring sekelskiftet 1800, men 1810 återkom friheten och sedan dess har den existerat i vårt land om man bortser från vissa inskränkningar under andra världskriget.

Friheten fick som konsekvens att ingen längre la sig i författarnas språkbehandling. Det begynnande 1800-talets svenska författare – jag tänker på diktare som Esaias Tegnér och Erik Gustaf Geijer – föredrog att vara sina egna förläggare. Andra som Carl Jonas Love Almqvist eller Fredrika Bremer skrev kontrakt med förläggare men för dem var dessa i första hand distributörer till marknaden inte litterära rådgivare.

På 1840-talet slöt sig rikets förläggare samman till en intresseförening och därmed kan man säga att de började uppträda som en självständig yrkesgrupp. Det kan vara av intresse att ett tag uppehålla sig vid den störste av alla svenska författare – August Strindberg – och hans relationer till sina förläggare.

Strindberg anlidade under sin tid inte mindre än ett tiotal svenska förläggare. Men den som trott att det skulle ha berott på att förläggarna tävlade om äran att få ge ut hans skrifter och överbjöd varandra beträffande honorar kommer att bli besviken. Strindberg och hans förläggare är en mycket trist historia som jag i korthet ska försöka skissera.

Det hela kom att få en första kulmen när novellsamlingen «Giftas» åtalades på hösten 1884. Som vi redan konstaterat var tryckfriheten stor i Sverige och till detta kom att tryckfrihetsmål i vårt land sedan 1815 avgjordes av en lekmannajury tillsatt till en tredjedel av domstolen och till de återstående tredjedelarna lika av parterna. För en fällande dom fordrades två tredjedels majoritet. Detta innebar att alla domstolens och åklagarnas jurymän måste vara överens om att ett brott begåtts. Det räckte med att en enda av de sex jurymännen hade en avvikande mening för att författaren skulle frikännas. Den svenska riksdagen hade erbjudit unionslandet Norge samma system, men det norska stortinget, som var angeläget att demonstrera sin självständighet, hade avböjt. En konsekvens av detta blev att Strindberg frikändes för sin novellsamling «Giftas» medan hans norska kollega Hans Jæger dömdes två år senare i september 1886 till 60 dagars fängelse för sin roman «Fra Kristiania Bohemen».

Men det är inte bara författarens öde som är av intresse. I Jægers fall förbjöds romanen och de konfiskerade exemplaren förstördes. Situationen skulle i Norge upprepas när Ragnar Mykles roman «Sången om den röda rubinen» 1956 dömdes att förstöras. Den gången frikändes författaren eftersom det ansågs att han inte begripit vad han åstadkommit. Men i Sverige blev både författaren Strindberg och boken «Giftas» frikända, vilket innebar att en förläggare på nytt hade rätt att ge ut boken. Men den som väntat sig att Bonniers skulle störta iväg för att ge ut en ny upplaga skulle bli besviken. Bonniers vägrade ge ut boken på nytt om inte Strindberg strök det åtalade stycket. Bonniers fruktade den allmänna opinionen mera än domstolarna. Och Strindberg fick vända sig till ytterligare tre förläggare innan han hittade någon som var villig att publicera den frikända texten.

Men försiktigheten skulle inte hjälpa. Några år senare bröt sig ett stort antal av de svenska förläggarna ur den förläggarförening där Albert Bonnier var ordförande och bildade en egen ny förläggarförening. Det viktigaste skälet var att Bonniers publicerat den oanständige August Strindberg. I den nya föreningens stadgar uttrycktes detta klart i tionde paragrafen som lyder: «Har medlem själv eller genom annan till allmänheten spritt skrift vars innehåll *antingen* efter allmänt åtal förklaras av vederbörande jury vara brottsligt *eller ock* offentligen betecknats såsom för tukt och sedlighet sårande, så skall denne medlem på yrkande av två andra medlemmar *i förra fallet* ovillkorligen ur föreningen skiljas och *i andra fallet* ställas under omröstning, huruvida han skall ur föreningen skiljas eller icke».

Det är en sensationell formulering. Döms en förläggare för ett tryckfrihetsbrott räcker det inte med domstolens dom utan han skall dessutom straffas med uteslutning ur föreningen. Och har han av domstolen förklarats oskyldig så räcker det med att någon har skrivit eller sagt att boken är osedlig för att förläggaren skall kunna fräntas sina möjligheter att utöva sitt yrke. Något mera flagrant exempel på självzensur vet jag mig aldrig ha stött på.

Men vad har det nu med vårt ämne att skaffa. Vänta lite ska ni få se.

Man kunde ju kanske ha väntat sig att Albert Bonnier som fått domstolsintyg på att han inte publicerat något oanständigt och dessutom utsatts för sina kollegers bojkottförsök skulle ha ställt sig på Strindbergs och den unga litteraturens sida men långt därifrån.

När Strindberg på våren lämnar sin roman «Hemsöborna» till Bonniers åtar Bonnier sig att bli hans förläggare men han begär fullständiga rättigheter att göra strykningar. De blir också mycket omfattande. Inte mindre än på ett 40-tal sidor gjorde Bonnier strykningar. Inte mindre än sex sidor i manuskriptet togs bort. Det blir därför en helt ny Hemsöborna som kommer ut när den om några år inplaceras i Nationalupplagan.

Men när Strindberg några månader senare lämnade sin pjäs «Fröken Julie» till förlaget vågar Bonniers inte ens ge ut den.

Så livrädd var han för opinionen. Det skulle han för övrigt på nytt visa några år senare när historien med «Giftas» upprepad. Den gången var det Gustaf Fröding som hade skrivit en dikt som ansågs oanständig. Fröding frikändes men Bonniers vågade inte trycka om den frikända texten. Det skulle dröja ända till 1955 innan någon vågade trycka om Frödings dikt.

Men nu gällde det alltså «Fröken Julie». En annan av tidens förläggare Joseph Seligmann åtog sig att ge ut pjäsen. Att det skedde i spekulations syfte och inte av någon sympati för författaren framgår av ett brev som han skrev under «Giftas»-striden.

«De senaste årens Strindbergs-litteratur har, som man kunna vänta sig, framkallat en hög grad av ovilja i synnerhet hos allt slags officiellt folk. Denna ovilja sträcker sig för övrigt med rätta nu till hela svenska folket.»

Med en sån inställning är det inte överraskande att Seligmann gav sig på Strindbergs text som han hänsynslöst ändrade i. Gunnar Ollen, som gett ut Fröken Julie i Nationalupplagan av Strindbergs skrifter, har räknat ut att Seligmann gjorde inte mindre 330 ändringar i Strindbergs text.

När Julie säger: «Jag älskade min far men jag tog parti för min mor» ändrar Seligmann till «Jag sympatiserade med min far». När Jean anspelar på tidelagsbrottet och på Julies replik «Jag skulle vilja låta döda er som ett djur» svarar «Den brottslige dömes till två års straffarbete och djuret dödas. Inte så?» ändrar Seligmann det till «Som man skyndar sig att skjuta en galen hund». Strindberg var med rätta upprörd. Genom ändringen hade Seligmann försvagat den replik där Fröken Julies klasskänsla tydligt skulle framträda, skrev han i ett brev.

Det intressanta är att Joseph Seligmann förutom bokförläggare också var språkforskare. Och han ansåg säkert att han genom sina ändringar gjort Strindbergs text mera skön. Hans ändringar består också till största delen av stilistiska detaljjusteringar och normalisering av interpunktion och stavning. Studerar man ändringarna närmare upptäcker man att mycket få ändringar har censurkaraktär. Några slängar mot kristendomen, ett par anspelningar på sexuella förhållanden och ett avsnitt i förordet där kvinnan omnämns som en förkrympt upplaga av mannen. Det är allt. Annars är det stilistiska ändringar han gör.

Seligmann uppträder i själva verket som en förlagsredaktör och även om Strindberg blir upprörd över «bokhandlarens» – så kallar han Seligmann – ingrepp så låter han de flesta av ändringarna vara kvar när han ger ut en ny upplaga av pjäsen.

Om man studerar dagens förlagsredaktörers arbete återfinner man inte mycket av Seligmanns överlägsna förmyndarattityd. En förlagsredaktör i dag skulle nog inte drömma om att ändra i texten utan att låta författaren ta ställning till förslagen.

Nyligen har en språkonsulent Mona Blåsjö gjort en genomgång av förlagsredaktörers arbete på Norstedts.

En förlagsredaktör kommer in i ett senare stadium i den litterära processen än förläggaren. När hon eller han (könsordningen är inte tillfällig) får manuskriptet i sin hand har det redan antagits av förläggaren, som på ett tidigare stadium haft möjlighet att ta ställning både till innehåll och utformning. Förlagsredaktörens uppgift är nu att se över manuskriptets språkriktighet och stilistiska nivå samt kontrollera fakta, logik och konsekvens.

Min erfarenhet är att kompetenta förlagsredaktörer är en sällsynt yrkesgrupp. Ett förlag kan mycket väl ge ut böcker utan att hålla sig med förlagsredaktörer och allt fler gör det också. Ska man spara märks det inte så mycket om man hoppar över manuskriptgranskningen. Åtminstone inte i det korta loppet.

De flesta författare jag känner uppskattar mycket den «close reading» som förlagsredaktören utför. I Mona Blåsjös undersökning framgår att författarna i de allra flesta fall utan diskussion godkänner de ändringar som redaktörerna föreslår.

För att fastställa vilka ändringar som oftast görs analyserade Mona Blåsjö ett antal genomgångna manuskript. De vanligaste ändringarna berörde syntax (35 %), interpunktion och förkortningar (21 %), ordval (19 %) och kommatering (17 %). Ändringar av meningsindelning, d.v.s. att kortare meningar förts samman till längre eller att längre meningar delats upp på kortare, svarade endast för tre procent. Och samma frekvens hade ändringar av rena stilbrott i texten.

För mig är Mona Blåsjös resultat överraskande. Att t.ex. ändringar av kommatering är så vanliga är förbluffande efter-

som kommaterering är en sån privat angelägenhet. Strykningar av text, förtydliganden och ändringar av faktauppgifter svarar tillsammans endast för sju procent. Detta skulle betyda att en förlagsredaktör nöjer sig med att vara en kriorättare och inte försöker agera rådgivare i den kreativa processen. Jag tror att Mona Blåsjös resultat på den punkten är missvisande. I min erfarenhet spelar en förlagsredaktör en betydligt mer aktiv roll än att med sin rödpenna sätta dit uteblivna kommateurken.

När Mona Blåsjö gick in för att jämföra ett antal förlagsredaktörers arbete kom hon också till ett resultat som tycks dementerat hennes statistik. Mona Blåsjö lät några förlagsredaktörer granska samma manuskript. Resultatet visar låg överensstämmelse när det gäller ändringar av detaljer av typen om en förkortning ska finnas kvar eller skrivas ut men mycket stor överensstämmelse när det gäller ambitionen att skapa en stilistiskt enhetlig text. Mona Blåsjös slutsats är att en förlagsredaktör inte arbetar efter några externa språknormer utan helt underordnar sig de individuella krav som varje litterär text själv formulerar.

När jag skulle avsluta det här föredraget fann jag i The New York Review of Books följande formulering av Milan Kundera: «Det skulle utan tvivel vara möjligt att förbättra en eller annan sats i «A la recherche du temps perdu» men var skulle man finna den dåre som skulle vilja läsa en förbättrad Proust.»